

Moord en waanzin. De betekenis van de psychische stoornis bij het bewijzen van voorbedachte raad²

61

Rechtbank Utrecht 21 februari 2011, LJN BP5147

“De rechtbank is van oordeel dat de levensberoving het gevolg is geweest van een onmiddellijke gemoedsbeweging, en dat verdachte mede op grond van zijn psychotische belevingen niet in staat was om zich voor of tijdens het slaan op dit voornemen te bezinnen. Uit verdachtes verklaring valt immers af te leiden dat hij kritiekloos de bevelen van de stem die hij hoorde, opvolgde. De officier van justitie heeft zich op het standpunt gesteld dat het niet anders kan dan dat er enige tijd is gelegen tussen de eerste klap en het overlijden van het slachtoffer. Na iedere stomp of klap had verdachte zich kunnen beraden, ondanks zijn psychische toestand op dat moment. Hij is echter doorgegaan tot zijn vader overleden was, aldus de officier van justitie, die de voorbedachte raad bewezen acht.

Naar het oordeel van de rechtbank blijkt uit de stukken in het dossier niet wanneer de dood van het slachtoffer exact is ingetreden. Het is niet duidelijk hoeveel tijd er is gelegen tussen de eerste klap en het overlijden van het slachtoffer, zodat de rechtbank niet heeft kunnen vaststellen of het wel ‘geruime tijd’ geduurd heeft voordat de dood intrad. Het is ook hierom niet duidelijk of verdachte zich had kunnen bezinnen en het nodige had kunnen verrichten om op zijn voornemen terug te komen.

Om deze redenen acht de rechtbank de voorbedachte raad, en daarmee moord, niet bewezen.”

Rechtbank Alkmaar 4 januari 2011, LJN B09756

“De rechtbank kan de officier van justitie volgen in het betoog dat er voldoende tijdsverloop is geweest voor de verdachte tussen het pakken van het eerste mes enerzijds en het steken daarmee, laat staan het steken met het tweede mes, anderzijds. Daarnaast heeft de verdachte blijkens het aantrekken van de handschoen gedacht, zij het niet diep doordacht, aan mogelijke consequenties. Op grond van het onderzoek ter terechtzitting is de rechtbank echter van oordeel dat alle handelingen van de verdachte, ten opzichte van zowel mevrouw [slachtoffer 1] als mevrouw [slachtoffer 2], gedurende één voortdurende heftige gemoedsbeweging zijn gepleegd. De verdachte, bij wie volgens de bevindingen van de beide hierna te noemen gedragsdeskundigen de kans op een agressieve impulsdoorbraak in situaties van overvraging zeer groot is, heeft tijdens het bezoek van zijn bewindvoerder en een medewerker van de Stichting MEE ervaren dat hij de controle verloor over zijn leefsituatie. Gedurende een tijdspanne van ongeveer een half uur na het vertrek van bovenbedoelde personen is de verdachte steeds bozer geworden totdat hij – blijkens zijn verklaring ter zitting – het niet meer hield en hij wild en woest werd. Hij heeft voldoende nagedacht om een mes en een handschoen te pakken maar daarna werd hij tureluurs in het hoofd en dacht niet meer na. De rechtbank deelt niet het standpunt van de raadsman, inhoudende dat de verdachte gelet op zijn beperkingen niet in staat geacht moet worden om zich rekenschap te geven. Wel acht de rechtbank van belang of voor de verdachte in de heftige gemoedstoestand na diens impulsdoorbraak daadwerkelijk en effectief voldoende gelegenheid heeft bestaan om na te denken en zich reken-

1. Robert Jansen is docent/onderzoeker bij de sectie Strafrecht van de Vrije Universiteit Amsterdam, Lonneke Stevens is universitair hoofddocent bij diezelfde sectie.
2. Citeerwijze: R. Jansen & L. Stevens, ‘Moord en waanzin. De betekenis van de psychische stoornis bij het bewijzen van voorbedachte raad’, *DD* 2013, 61.

schap te geven van de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad. Naar het oordeel van de rechtbank is dat niet het geval.

Hij heeft vele malen gestoken in een zodanige gemoedsbeweging dat hij zich slechts een van beide aangeefsters als zijn slachtoffers kan herinneren. Die geweldshandelingen hebben een moment van onderbreking gekend, te weten het moment waarop het eerste mes de verdachte was afgepakt en hij een tweede mes is gaan halen. Dit gegeven doet echter aan het oordeel van de rechtbank niet af, nu meergenoemde heftige gemoedstoestand tijdens die onderbreking heeft voortgeduurd. Dat blijkt immers uit het gegeven, dat de verdachte zich juist de gebeurtenissen na het afpakken van het eerste mes nauwelijks kan herinneren.

De rechtbank is op grond van het bovenstaande van oordeel dat er bij de verdachte geen sprake is van handelen met voorbedachte raad.”

Rechtbank Maastricht 27 november 2007, LJN BB8734

“Een veroordeling voor het primair ten laste gelegde, moord, vereist ‘voorbedachte rade’ bij de dader. Uit de wetsgeschiedenis volgt dat ‘voorbedachte rade’ een term is die bedoeld is om het tegenovergestelde van een ‘oogenblikkelijke gemoedsopwelling’ aan te duiden. Er moet sprake zijn van een moment van kalm overleg, van rustig nadenken. Tegenover de voorbedachte rade staat het handelen in een opwelling waarbij én besluit genomen wordt én uitvoering geschiedt gedurende een onafgebroken gemoedsbeweging die kalm nadenken uitsluit.

Verdachte heeft verklaard dat hij ruzie met zijn opa heeft gekregen over een broodtrommel. Hij verklaarde dat hij helemaal door het lint is gegaan, helemaal doorgedraaid was. Het was een ruzie op leven en dood. Bij deze schets van de gemoedstoestand van verdachte – bij een ruzie over een onderwerp als een broodtrommel – past beter een handelen in een heftige onafgebroken gemoedsbeweging waarbij een gelegenheid tot beraad niet meer aan de orde komt dan ‘rustig nadenken’. Daarbij realiseert de rechtbank zich dat desondanks een moment voor beraad kan hebben bestaan. Echter, concrete, vaststaande feiten die de voorbedachte rade staven heeft de rechtbank niet kunnen vaststellen.

De rechtbank zal daarom de verdachte van het primair ten laste gelegde vrijspreken.”

Rechtbank Den Bosch 29 juni 2010, LJN BM9468

“Verdachte is op de avond van 31 oktober 2009 op een gegeven moment naar bed gegaan. Daarna had hij besloten om [slachtoffer] te doden. Rond 05.00 uur is hij weer opgestaan en is hij naar de keuken gelopen. Nadat hij eerst wat had gedronken, heeft hij uit de keukenlade een mes in een holster gepakt. Hij had dat mes bewust gepakt om [slachtoffer] te doden. Verdachte is vervolgens weer naar bed gegaan en heeft het mes bij zich gehouden. Hij heeft het mes in zijn hand gehouden om moed te verzamelen. Verdachte is weer in slaap gevallen en rond een uur of 07.00 à 07.30 is hij opgestaan. Hij heeft geprobeerd rustig naar de keuken te gaan en heeft daar de waterkoker aangezet. Hij is eerst nog wat op en neer gelopen richting de woonkamer en zag dat [slachtoffer] niet bewoog. Hij is weer terug naar de keuken gelopen en heeft nog wat thee gedronken. Op een gegeven moment is hij met het mes naar de woonkamer gegaan. Daar lag [slachtoffer] op een matras. Verdachte verklaart vervolgens dat het toen gebeurd is en dat hij toen [slachtoffer] heeft vermoord met messteken.

De rechtbank leidt uit het voorgaande af dat er diverse momenten zijn geweest waarop verdachte de gelegenheid heeft gehad om zich te beraden op zijn besluit om het slachtoffer van het leven te beroven en om te besluiten anders te handelen dan hij heeft gedaan. Voor verdachte heeft de gelegenheid bestaan over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad na te denken en zich daarvan rekenschap te geven.

De rechtbank acht dan ook wettig en overtuigend bewezen dat verdachte opzettelijk en met voorbedachten rade [slachtoffer] van het leven heeft beroofd.

De aanwezigheid van de hierna te bespreken psychische stoornis bij verdachte sluit naar het oordeel van de rechtbank niet uit dat er sprake is van voorbedachten rade, maar is (mede) bepalend voor de mate van toerekenbaarheid van het strafbare feit aan verdachte. Dit aspect komt later in dit vonnis aan de orde.”

Hof Den Bosch 8 maart 2012, LJN BV8255

“De overwegingen van verdachte en de woorden die hij volgens zijn moeder zei toen hij haar stak, duiden erop dat verdachte om oprechte en in zijn ogen legitieme redenen – namelijk liefde voor en bescherming van zijn moeder – wilde overgaan tot de ultieme daad. De overwegingen en woorden getuigen van een beredeneerde daad. Verdachte heeft voor de uitvoering van die daad dan ook bewust het mes gepakt dat op een vaste, voor hem bekende, plaats in het huis lag (het mes bij de boksbeugel). Verdachte heeft het wapen gepakt en de handelingen verricht die in zijn ogen hadden moeten leiden tot het door hem vooraf beoogde doel: de dood van zijn moeder.

Dat het besluit van verdachte om zijn moeder te doden mogelijk pas korte tijd voor de daad en onder invloed van psychische wanen is genomen, brengt niet met zich dat geen sprake meer kan zijn van voorbedachte raad.

Het hof verwerpt derhalve het verweer.”

Inleiding

In deze bijdrage onderzoeken wij de betekenis van de psychische stoornis voor het bewijs van voorbedachte raad. Meer concreet is de vraag onder welke omstandigheden de psychische stoornis aan het aannemen van voorbedachte raad in de weg kan staan. Ter beantwoording van die vraag wordt in paragraaf 2 eerst ingegaan op de relatie tussen de voorbedachte raad en de (gestoorde) psyche. In paragraaf 3 analyseren wij vervolgens diverse uitspraken van de feitenrechter.³ In paragraaf 4 sluiten wij ten slotte af met een conclusie en doen wij een suggestie voor nadere structurering van de rechtspraak.

1. De voorbedachte raad en de (gestoorde) psyche

1.1 Psyche en tijd

De archetypische moord is voor veel mensen de moord zoals die vaak in de televisieserie Derrick werd ontvouwd.⁴ De serie draaide vooral om het inzicht krijgen in de psyche⁵ van de verdachten. Had Oberinspektor Derrick die doorgrond, dan had hij ook de moordenaar. De ‘Derrick-moord’ was veelal een zeer bewuste daad, gepleegd vanwege redenen als jaloezie, geld, liefde, of haat. De daad was niet zelden goed voorbereid en goed afgedekt.⁶ Dergelijke berekening of motieven waren volgens de Nederlandse wetgever van 1881 geen noodzakelijk vereiste voor de strafbaarheid vanwege moord. Maar wel is in zijn uitleg van het begrip het doordachte of bewuste handelen te herkennen. Moord is volgens de wetge-

3. Deze uitspraken zijn gezocht op rechtspraak.nl aan de hand van de zoektermen [voorbedachte raad stoornis] en [vrijspraak moord stoornis]. Uit de resultaten van deze zoekactie hebben we vervolgens de uitspraken die inzicht boden in onze onderzoeksvraag nader geanalyseerd.
4. Indien onbekend, zie uitleg over Derrick op: <http://nl.wikipedia.org/wiki/Derrick>. Derrick wordt inmiddels niet meer uitgezonden vanwege het recent ontdekte SS-verleden van hoofdrolspeler wijlen Horst Tappert.
5. In deze bijdrage verstaan wij onder psyche datgene wat zich in ‘het innerlijk’ van de verdachte afspeelt.
6. Veelal, omdat ook bij Derrick wel eens sprake was van een ongeluk.

ver het doden van iemand na 'een tijdstip van kalm overleg', van 'bedaard nadenken'. Moord is het tegenovergestelde van doden vanuit een ogenblikkelijke gemoedsopwelling, aldus de wetgever.⁷ Dat maakt duidelijk dat voor moord de innerlijke toestand van de verdachte onderscheidend is. Daarbij is vooral van belang dat moord betekenis krijgt in relatie tot die andere strafbaarstelling van opzettelijke levensberoving: doodslag. Er moet een rechtvaardiging zijn voor de hogere strafbedreiging voor moord in vergelijking met de strafbedreiging voor doodslag.⁸ Deze rechtvaardiging kan worden gevonden in het, meer dan in geval van doodslag, hebben nagedacht over de daad, haar doel of gevolgen.

Het bestanddeel van de voorbedachte raad is in de gedachtegang van de wetgever dan ook een subjectief bestanddeel. Omdat het innerlijk van de verdachte niet direct voor anderen waarneembaar is en de verdachte ook niet altijd genegen is daarover te verklaren, moet het voor moord vereiste innerlijk veelal worden afgeleid uit uiterlijk waarneembare feiten en omstandigheden. Net als dat een bepaalde wijze van handelen iets kan zeggen over de aanwezigheid van opzet bij de verdachte, kan een handelswijze informatie verschaffen over het al dan niet bestaan van voorbedachte raad. Het gebruiken van gif als moordwapen is een aanwijzing dat het doden moet zijn voorbereid; een slachtoffer dat langzaam blijkt te zijn doodgemarteld kan wijzen op een bewustzijn van de verdachte dat kwalificeert als moord.⁹ Vooral dit laatste voorbeeld laat zien dat het tijdsverloop een mogelijke indicatie is voor de bewustheid waarmee dodelijke handelingen zijn gepleegd. In de rechtspraak van de Hoge Raad is het element tijd echter meer dan een belangrijke indicatie. Tot 2012 luidde de vaste rechtspraak van de Hoge Raad dat voor het bewijs van voorbedachte raad 'voldoende is dat verdachte tijd had zich te beraden op het te nemen of het genomen besluit, zodat de gelegenheid heeft bestaan dat over de betekenis en de gevolgen van zijn voorgenomen daad heeft nagedacht en zich daarvan rekenschap heeft gegeven'. In deze rechtspraak is de tijd die verstrijkt tussen het besluiten tot, en het beginnen met het doden, of de tijd die verstrijkt tijdens het doden, derhalve bepalend.¹⁰ In hoeverre de verdachte zich daadwerkelijk heeft beraden, is binnen dit criterium niet relevant. Daarmee leek moord in de benadering van de Hoge Raad ver af zijn komen te staan van de archetypische moord waarin de psyche van de verdachte een wezenlijke rol speelt.¹¹ Weliswaar was de archetypische doordachte levensberoving nog steeds een moord. Maar juridisch was zij dat op basis van het criterium tijd.¹²

1.2 Een rol voor de gestoorde psyche?

Indien tijd als indicatie voor voorbedachte raad de koppeling met de psyche van de verdachte kwijtraakt, wordt moord een wat diffuus verwijt. Een doden dat heel lang duurt, is per definitie moord, en datzelfde lijkt te gelden voor elke korte tijdsspanne (bijvoorbeeld de verdachte die van woonkamer naar keuken loopt, waar het slachtoffer zich bevindt) tussen besluit en handelen.¹³ Een andere complicatie is dat door het zo benadrukken van tijd de rechter het verwijt niet meer ziet in het zich hebben beraden, maar juist in het zich *niet*

7. H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht*, Deel II, 2e druk, Haarlem: Tjeenk Willink 1891, p. 460.

8. Zie ook de Hoge Raad in het hierna nog te bespreken nieuwe standaardarrest, HR 28 februari 2012, *LJN* BR2342, *NJ* 2012, 518, r.o. 2.7.3.

9. Zie bijvoorbeeld *ECLI:NL:HR:2013:BY5679*.

10. HR 27 juni 2000, *NJ* 2000, 605, r.o. 3.5.

11. Vergelijk ook R.S.T. Gaarhuis, 'Voorbedachte raad: een objectief vereiste?', *DD* 2009, 80, p. 1151.

12. Zie bijvoorbeeld *Rb. Roermond* 13 september 2011, *LJN* BS1682, waarin de rechtbank eerst overweegt dat de verdachte heeft nagedacht over het doden van haar man en tot de conclusie kwam dat er geen andere oplossing was, en vervolgens voorbedachte raad aanneemt omdat de verdachte tijd en gelegenheid heeft gehad.

13. *Hof Den Bosch* 20 augustus 2009, *LJN* BJ5635, *Rb. Breda* 21 juli 2009, *LJN* BJ3202, *Rb. Den Haag* 20 augustus 2009, *LJN* BJ5840.

hebben beraden in de zin van dat de verdachte zou moeten denken 'dit is slecht; dit moet ik niet doen'.¹⁴ De rechtspraak laat diverse voorbeelden zien van zaken waarin sprake is van moord nu de verdachte tijd heeft gehad om na te denken en desondanks niet is gestopt met doden.¹⁵

In het geval dat de psyche van de verdachte niet relevant is voor het aannemen van moord, en als moord ook een onterecht niet nadenken inhoudt, dan mag worden verondersteld dat de psychische stoornis geen rol van betekenis speelt als omstandigheid die aan voorbedachte raad van de verdachte in de weg kan staan. Een vraag is of die situatie door het arrest van de Hoge Raad van 28 februari 2012 veranderd is. Sindsdien houdt de overweging inzake voorbedachte raad immers in:

"de vaststelling dat de verdachte voldoende tijd had om zich te beraden op het te nemen of het genomen besluit vormt weliswaar een belangrijke objectieve aanwijzing dat met voorbedachte raad is gehandeld, maar behoeft de rechter niet ervan te weerhouden aan contra-indicaties een zwaarder gewicht toe te kennen."¹⁶

De Hoge Raad noemt daarbij enkele voorbeelden van contra-indicaties zoals de omstandigheid dat de besluitvorming en de uitvoering in plotselinge hevige drift plaatsvinden, dat slechts sprake is van een korte tijdsperiode tussen besluit en uitvoering of dat de gelegenheid tot beraad eerst tijdens de uitvoering van het besluit ontstaat.

Keulen stelt dat de Hoge Raad niet nadrukkelijk afstand heeft genomen van de leer dat daadwerkelijk beraad niet is vereist. Het materieelrechtelijk criterium voor voorbedachte raad is dan ook niet veranderd; tijd blijft als aanknopingspunt centraal staan.¹⁷ Maar als de boodschap aan de feitenrechter is dat niet zomaar elk tijdsverloop tijdens de daad of tussen besluit en daad in aanmerking komt als bewijs voor beraad, en tijd als indicatie ook opzij gezet kan worden, dan betekent dat naar ons idee dat de rechter op zijn minst een poging moet doen om na te gaan wat tijd en andere (contra)indicaties zeggen over de vraag of de verdachte zich daadwerkelijk heeft beraden.¹⁸ Kortom, hij moet een koppeling leggen tussen tijd en psyche. Wij vragen ons bovendien af wat het nut zou zijn van het benadrukken van het belang van contra-indicaties als het de Hoge Raad uiteindelijk niet te doen is om de daadwerkelijke psychische gesteldheid. Naar ons idee tendert de Hoge Raad met dit arrest dan ook meer dan voorheen naar de opvatting van de wetgever, maar wil hij tegelijkertijd de feitenrechter niet voor onoverkomelijke bewijsproblemen stellen – de reden waarom uiteindelijk ook tijd als indicatie zo centraal is komen te staan. Wordt deze uitleg van het nieuwe standaardarrest gevolgd, dan lijkt er ruimte te zijn om betekenis toe te kennen aan de psychische stoornis als contra-indicatie voor voorbedachte raad. De vraag is dan vervolgens in welke mate en op welke wijze de stoornis een rol kan spelen. In zijn algemeenheid

14. Vergelijk ook Gaarhuis 2009, p. 1151-1152. Hij gaat in op overweging 3.7 van Machielse in zijn conclusie voor HR 27 juni 2000, *NJ* 2000, 605, waarin hij met een voorbeeld illustreert dat de houding van een verdachte die wél de gelegenheid tot beraad heeft gehad, maar die niet benut, 'zeker zo laakbaar' is als de houding van de verdachte die daarvan wel gebruikmaakt en een moord pleegt. Gaarhuis spreekt van 'normativeren', en stelt dat deze uitleg van voorbedachte raad lijkt op een culpa-verwijt.

15. Zie bijvoorbeeld Rb. Alkmaar 23 februari 2011, *LJN* BP5556, Rb. Haarlem 22 juni 2010, *LJN* BM9748, Rb. Maasricht 27 oktober 2009, *LJN* BK1293, zie ook de redenering van de officier van justitie zoals weergegeven in Rb. Utrecht 21 februari 2011, *LJN* BP5147. Zie voorts met toepassing van de nieuwe standaardoverweging Rb. Noord-Nederland, 7 juni 2013, *LJN* CA2308.

16. HR 28 februari 2012, *NJ* 2012, 518. Later herhaalt de Hoge Raad de overwegingen in o.a. HR 19 juni 2012, *NJ* 2012, 519 m.nt. B.F. Keulen en HR 15 januari 2013, *LJN* BY5679.

17. Zie Keulen, zie zijn annotatie bij HR 28 februari 2012, *NJ* 2012, 518.

18. Zie bijvoorbeeld HR 25 juni 2013, *ECLI:NL:HR:2013:72*.

zal gelden dat die rol nooit heel groot kan zijn.¹⁹ Net als bijvoorbeeld waanideeën niet in de weg staan aan het opzet – irrationeel handelen kan nog steeds bewust en gewild handelen zijn²⁰ – is het plannen van de dood van de buurvrouw vanwege het gestoorde idee dat zij een geheim agent van de Mossad zou zijn, nog steeds beraad. Denkend vanuit het spectrum beraad-gemoedsopwelling zou echter in geval van een plotselinge uitbarsting van geweld door een psychotische verdachte, die stoornis wellicht een aanwijzing kunnen zijn tégen voorbedachte raad.

2 Voorbedachte raad en psychische stoornis in de feitenrechtspraak

2.1 De stoornis staat, ondanks tijd, in de weg aan voorbedachte raad

Het valt op dat zaken waarin de aanwezigheid van een psychische stoornis aan het aannemen van voorbedachte raad in de weg staat, zowel vóór als na het nieuwe standaardarrest voorkomen.²¹ Voor vrijwel al deze zaken geldt dat de slachtoffers op gruwelijke wijze, met gebruik van veel geweld, om het leven zijn gebracht (in een enkel geval is sprake van een poging). Veelal komen daar messen aan te pas, maar ook andere wapens of voorhanden voorwerpen worden gebruikt, zoals een stroomstootwapen, een kandelaar of een pan. Interessant te zien is dat in zowel zaken van voor 28 februari 2012 als in zaken van na die datum, rechtbanken een toetsingskader toepassen dat neerkomt op ‘tijd behoudens contra-indicatie’. Het gaat daarbij steeds om gevallen waarin tijd is verstreken tussen besluit en handelen of tijd gedurende het handelen. Dat tijdsverloop wordt steeds afgewogen tegen aanwijzingen voor een plotselinge gemoedsopwelling, dan wel aanwijzingen tegen beraad, waaronder dus de stoornis. De rechter komt vervolgens tot het oordeel dat voorbedachte raad niet kan worden bewezen omdat hij vanwege zijn stoornis niet daadwerkelijk tot beraad ‘in staat was’, geen ‘mogelijkheid tot bezinning’ of ‘gelegenheid tot beraad’ had.²²

Een eerste categorie zaken betreft de gevallen waarin sprake is van een psychotische verdachte. Daaronder is bijvoorbeeld een zaak (van voor het nieuwe standaardarrest) met omstandigheden die zich laten lezen als een verschrikkelijke en plotselinge geweldsexplosie. En psychotische verdachte brengt in opdracht van de stem van God zijn vader om het leven met vijftien tot twintig vuistslagen en steekt hem vervolgens om onverklaarbare redenen nog met een mes in zijn anus.²³ De officier van justitie meende dat na elke slag gelegenheid tot beraad had bestaan – hier is overigens moord als ‘het zich verwijtbaar niet hebben beraden’ in te herkennen. De rechtbank oordeelde echter dat de levensberoving het gevolg was geweest van een onmiddellijke gemoedsbeweging en dat de verdachte mede op grond

19. De Hoge Raad heeft eerder bepaald dat de situatie waarin een strafbaar feit vanwege een psychische stoornis niet aan de verdachte kan worden toegerekend, niet uitsluit dat de verdachte heeft gehandeld met voorbedachte raad. Zie HR 5 februari 2008, NJ 2008, 97. Deze rechtspraak zegt niet bijzonder veel over welke betekenis de psychische stoornis wel kan hebben bij het al dan niet vaststellen van voorbedachte raad. Het arrest kan echter ook zo worden gelezen dat de suggestie is dat deze rol beperkt is. Het arrest wordt door rechters zelfs zo gelezen dat die rol er *niet* is. Zie daarover nog paragraaf 3.2.

20. Zie L. Stevens & M. Prinsen, ‘Afwezigheid van opzet bij de geestelijk gestoorde verdachte. Het gedragskundig oordeel vanuit juridisch perspectief’, *Expertise en Recht* 2009, p. 113.

21. Er zijn voorts nog diverse zaken waarbij wij het vermoeden hebben dat de stoornis een rol heeft gespeeld bij het niet bewezen verklaren van de voorbedachte raad, maar waarbij dat op basis van de tekst van het vonnis niet met zekerheid kan worden vastgesteld. Zie Rb. Breda 23 maart 2010, LjN BL8559, Hof Amsterdam 17 september 2010, LjN BN7345, Hof Amsterdam 20 november 2008, LjN BX6291, Rb. Zutphen 25 april 2012, LjN BW4012 (paranoïde schizofrenie), Rb. Den Haag 18 juni 2012, LjN BW8588 (depressieve stoornis met psychotische kenmerken), Rb. Den Haag 25 juni 2012, LjN BW9281 (paranoïde waanstoornis, borderline).

22. Vergelijk de bewoordingen in bijvoorbeeld Rb. Utrecht 21 februari 2011, LjN BP5147, Rb. Den Bosch 22 december 2009, LjN BK6857, Rb. Alkmaar 4 januari 2011, LjN BO9756, Rb. Den Bosch 5 september 2009, LjN BB2861, Rb. Den Haag 2 augustus 2012, LjN BX3415.

23. Rb. Utrecht 21 februari 2011, LjN BP5147.

van zijn psychotische belevingen niet in staat was om zich voor of tijdens het slaan op dit voornemen te bezinnen omdat hij kritiekloos de bevelen van de stem die hij hoorde, opvolgde. In een zaak van na 28 februari 2012 is geen sprake van een geweldexplosie, maar wel van een onverwachte en onverklaarbare daad. Een verdachte doodt zijn buurman met een hamer – hij kan zich er later niets van herinneren – hetgeen verschillende stappen (en dus tijd) vergde. De Rechtbank Arnhem meende echter dat het wellicht was gebeurd in een gemoedsofswelling nu de mogelijkheid open blijft dat de verdachte ‘langzaam in een psychose gleed’.²⁴ Opmerkelijk is de uitspraak van de Rechtbank Den Haag van 2 augustus 2012 waarin een moeder die haar dochter wurgde, wordt vrijgesproken van moord. De rechtbank overweegt dat hoewel de handelingen enige tijd duurden, geen sprake was van voorbedachte raad gezien ‘de psychotische toestand van verdachte in samenhang met haar hevige woedende emotionele toestand’.²⁵

Een tweede categorie zaken omvat de zaken waarin voorbedachte raad niet wordt aangenomen vanwege de aanwezigheid van een autistische stoornis. Ook hier interpreteert de rechter de stoornis als een plotselinge en heftige woede-uitbarsting. Zo wordt de jongen die met zijn opa in gevecht raakt en hem doodde vrijgesproken van moord omdat de rechter meent dat ‘door het lint gaan met vuistslagen en schoppen na een ruzie over een broodtrommel beter past bij een handelen in een heftige onafgebroken gemoedsbeweging dan bij rustig nadenken’.²⁶ Ook in andere zaken meent de rechter dat onder invloed van de stoornis sprake is van een gemoedsbeweging. Daarbij valt op dat het handelen uit meerdere stappen bestaat en soms ook behoorlijk wat tijd in beslag lijkt te hebben genomen. De Rechtbank Alkmaar overweegt bijvoorbeeld dat de zwakzinnige en autistische verdachte ten aanzien van beide slachtoffers gedurende één voortdurende heftige gemoedsbeweging had gehandeld, ondanks dat de verdachte zijn handelingen kort had onderbroken om een nieuw steekwapen te pakken.²⁷ Van behoorlijk wat tijdsverloop maar niet van voorbedachte raad was, zowel in eerste aanleg als in hoger beroep, sprake in een Bossche zaak. De verdachte had hier het slachtoffer, zijn vrouw, een aantal maal hard met het hoofd tegen de trap geslagen, haar aansluitend bij de keel gepakt en die keel dichtgeknepen, vervolgens tot twee keer toe een mes gepakt in de keuken en de keel van het slachtoffer daarmee doorsneden. De Rechtbank Den Bosch noemt het tijdsverloop echter kort, en zet dit af tegen de onverwachte en voortdurende geweldsexplosie van de verdachte.²⁸ In hoger beroep redeneert het hof dat het tijdsverloop (vooral het tweemaal halen van het mes uit de keuken) op zichzelf voldoende was voor bezinning, maar dat voor de verdachte vanwege zijn autistische stoornis geen reële gelegenheid tot bezinning bestond.²⁹ Naast de stoornis, weegt de Rechtbank Haarlem in een zaak uit 2011 tegen een autistische, en tevens zwakbegaafde en schizofrene verdachte ook de korte tijd tussen besluit en handelen mee. Vastgesteld werd dat de verdachte, die zijn broer met 158 messteken om het leven bracht, pas tijdens het opstaan van zijn stoel het besluit nam om zijn broer te doden en direct daarna tot zijn gewelddadige handelingen is overgegaan. De rechtbank meende dat de verdachte, mede gezien zijn ernstig verwarde toestand in de korte tijdsperiode geen gelegenheid had gehad om zich te beraden op zijn besluit.³⁰

24. Rb. Arnhem 24 juli 2012, *LJN* BX2399.

25. Rb. Den Haag 2 augustus 2012, *LJN* BX3415.

26. Rb. Maastricht 27 november 2007, *LJN* BB8734.

27. Rb. Alkmaar 4 januari 2011, *LJN* BO9756.

28. Rb. Den Bosch 5 september 2007, *LJN* BB2861.

29. Hof Den Bosch 5 maart 2008, *LJN* BC5734.

30. Rb. Haarlem 30 maart 2011, *LJN* BR2457.

2.2 *De stoornis staat niet in de weg aan voorbedachte raad*

Het aantal zaken waarin een psychische stoornis *niet* aan het aannemen van voorbedachte raad in de weg staat, is aanzienlijk talrijker dan de zaken waarin de stoornis wel een hindernis oplevert. Ook deze gevallen hebben gemeen dat het gaat om delicten waarbij slachtoffers – vaak familie van de dader – op gruwelijke wijze om het leven worden gebracht, dan wel dat een poging daartoe wordt gedaan. Die gruwelijkheden komen doorgaans deels voort uit de stoornis van de verdachte; verdachten zijn ontoerekeningsvatbaar of verminderd toerekeningsvatbaar. Zoals gezegd komt in geen van deze zaken de rechter tot de conclusie dat de stoornis aan de voorbedachte raad in de weg staat. De wijze waarop de rechter tot die conclusie komt, is echter telkens zeer verschillend. Zo wordt in een aantal zaken van vóór het nieuwe standaardarrest overwogen dat de stoornis alleen een rol speelt bij de vraag naar de toerekenbaarheid of de strafbaarheid van de verdachte.³¹ Ook de frase dat ‘verminderde toerekeningsvatbaarheid niet uitsluit dat sprake is geweest van voorbedachte raad’, keert een aantal keer terug.³² Bij deze laatste overweging heeft het er, net als de eerste overweging dat doet, alle schijn van dat de rechter uit wil drukken dat de stoornis in zijn algemeenheid niet in de weg staat aan het bewijs van de voorbedachte raad. Interessanter is echter, dat de meeste overwegingen een toch meer inhoudelijke beoordeling van de relatie stoornis-voorbedachte raad betreffen. Dat is zowel in uitspraken van vóór als na 28 februari 2012 het geval. In deze uitspraken lijkt de rechter in de meeste gevallen te beredeneren of de verdachte zich daadwerkelijk heeft beraden, dan wel heeft kunnen beraden op zijn besluit, ondanks bijvoorbeeld zijn psychotische stoornis, borderline persoonlijkheidsstoornis, of asperger.³³ De rechter wordt daartoe aangezet door de verweren van de verdediging. Bij het verwerpen van die verweren worden dan termen gebruikt als dat de verdachte ‘in staat is geweest zich te beraden’ of ‘te bezinnen’, ‘de gelegenheid daartoe heeft gehad’, ‘daadwerkelijk gebruik heeft gemaakt van de gelegenheid’, of dat sprake is geweest van ‘kalm beraad en rustig overleg’. De rechter doet hier kortom hetzelfde als in de in paragraaf 3.1 besproken gevallen. De conclusie dat sprake is van voorbedachte raad, vloeit dan voort uit een afweging waarin de rechter meent dat de stoornis in het licht van alle andere omstandigheden van onvoldoende gewicht is. Die omstandigheden kunnen liggen in bijvoorbeeld duidelijke aanwijzingen van een plan.³⁴ Ook kan het zijn dat de verdachte tijdens of kort voor de daad dingen heeft gezegd over zijn bedoelingen, of tijdens het verhoor heeft verklaard over de achtergrond van de daad.³⁵

De voorgaande alinea wekt wellicht de indruk dat de uitspraken heldere overwegingen laten zien, op basis van eenduidige criteria voor voorbedachte raad, en dat er een duidelijke lijn in de uitspraken te ontdekken is. Dat is echter niet altijd het geval. Het lijkt er allereerst op dat de rechter worstelt met wat voorbedachte raad nu eigenlijk is. Het is immers ook niet logisch om – omdat de verdediging dat vraagt vanwege de stoornis en die stoornis

31. Rb. Zwolle 10 juli 2008, *LJN* BD7184, Rb. Haarlem 2 februari 2006, *LJN* AV0882, Rb. Den Bosch 29 juni 2010, *LJN* BM9468, Rb. Den Haag 1 december 2011, *LJN* BV0254.

32. Rb. Zwolle 27 maart 2008, *LJN* BC8222, Rb. Utrecht 13 december 2007, *LJN* BC0032 en Rb. Alkmaar 9 november 2010, *LJN* BO9249 Hof Arnhem 31 maart 2011, *LJN* BQ0228.

33. Zie bijvoorbeeld Rb. Den Haag 1 maart 2011, *LJN* BP9618, Rb. Den Haag 1 december 2011, *LJN* BV0254, Hof Den Bosch 8 maart 2012, *LJN* BV8255, Rb. Utrecht 9 juli 2007, *LJN* BC0032, Rb. Zwolle 6 maart 2012, *LJN* BV7809, Rb. Dordrecht 25 juni 2009, *LJN* BI9964, Rb. Den Haag 20 maart 2013, *LJN* BZ4762, Hof Den Bosch 18 december 2009, *LJN* BK7065, Hof Amsterdam 1 juni 2011, *LJN* BQ7128, Rb. Dordrecht 26 november 2010, *LJN* BO5167, Hof Den Haag 5 juni 2012, *LJN* BW7425, Hof Den Bosch 26 april 2007, *LJN* BA4111, Hof Den Bosch 30 september 2009, *LJN* BJ9428, Rb. Amsterdam 17 september 2009, *LJN* BJ7932, Rb. Den Haag 20 maart 2013, *LJN* BZ4762.

34. Zie bijvoorbeeld Rb. Den Haag 16 november 2011, *LJN* AU6377, Rb. Amsterdam 17 september 2009, *LJN* BJ7932, Rb. Haarlem 24 november 2009, *LJN* BK4178, Hof Arnhem-Leeuwarden 25 april 2013, *LJN* BZ9314.

35. Zie bijvoorbeeld Rb. Roermond 13 september 2011, *LJN* BS1682, Hof Amsterdam 3 maart 2001, *LJN* BP6664, Hof Den Bosch 8 maart 2012, *LJN* BV8255.

intuïtief ook wel enige relevantie lijkt te kunnen hebben – daadwerkelijk beraad te toetsen en vervolgens, omdat dat nu eenmaal het enige, dan wel het belangrijkste criterium is, voorbedachte raad aan te nemen op basis van tijd. Het komt dan ook voor dat de rechter het tijds criterium negeert. Zo wordt bijvoorbeeld voorbedachte raad aangenomen op basis van het voor opzet relevante inzichtcriterium, ofwel het criterium dat ziet op de vraag of een stoornis aan het opzet in de weg stond.³⁶ In andere gevallen wordt de koppeling met het criterium tijd wel gemaakt. Dat levert dan een wat geforceerde redenering op zoals bijvoorbeeld mooi naar voren komt in de zaak waarin de rechter uitgebreid het plan en de overpeinzingen van de verdachte uiteenzet, en vervolgens concludeert dat de verdachte dus tijd heeft gehad – en daarom voorbedachte raad.³⁷

Ook interpreteert de rechter de tijd die verstreken is als tijd die gebruikt zou moeten zijn voor bezinning. Hier heeft de verdachte zich derhalve verwijtbaar *niet* beraden. Begrijpelijkerwijs heeft een stoornis die het daadwerkelijk wel beraden beïnvloedt, hoe dan ook geen rol bij een dergelijk begrip van moord.³⁸

De onduidelijkheid over wat voorbedachte raad nu eigenlijk is, maakt het voorts lastig om te kunnen voorspellen onder welke omstandigheden er nu juist niet of juist wel sprake is van voorbedachte raad in geval van een psychische stoornis. Hier dringt zich de vergelijking op met paragraaf 3.1. Het gaat dan om een vergelijking van de gevallen waarin voorbedachte raad wordt aangenomen enkel op de indicatie 'tijd' (en niet op grond van aanwijzingen voor plannen of bedoelingen, *et cetera*) en ondanks de stoornis, met de gevallen waarin voorbedachte raad juist niet werd aangenomen, ondanks het tijdsverloop. Die laatste gevallen betroffen verdachten met ofwel een psychotische ofwel een autistische stoornis. Onder invloed van de stoornis was steeds sprake van een woede-uitbarsting die in de terminologie van het nieuwe standaardarrest wellicht gekwalificeerd zou kunnen worden als de contra-indicatie 'drift'. Van een dergelijke drift of geweldsexplosie was bijvoorbeeld sprake in een geval waarin een autistische verdachte plotseling zijn vrouw doodt, hetgeen enige tijd duurt en verschillende handelingen vergt. Hij wordt vrijgesproken van moord.³⁹ Een verdachte die onder invloed van een psychose plots twee willekeurige slachtoffers volgt en doodsteekt, heeft volgens de rechter echter wel voorbedachte raad omdat de tijd die de daad in beslag nam hem daarvoor de gelegenheid gaf.⁴⁰ Naar ons idee hadden de conclusies in beide zaken net zo goed omgekeerd kunnen zijn.⁴¹

3 Ten slotte: gebrek aan eenduidigheid en een stappenplan voor meer structuur

Onbedoeld is dit stuk over de psychische stoornis en de voorbedachte raad vooral ook een stuk over voorbedachte raad geworden. Dat heeft alles te maken met het feit dat de betekenis van de stoornis voor voorbedachte raad niet goed kan worden vastgesteld nu onduidelijk is wat voorbedachte raad nu eigenlijk inhoudt. Het rechtspraakonderzoek maakt in ieder geval duidelijk dat voorbedachte raad voor feitenrechters een diffuus en ruim begrip is.

36. Zie ECLI:NL:OGHNA:2009:BK8430.

37. Rb. Roermond 13 september 2011, L/JN BS1682.

38. Zie Rb. Haarlem 22 juni 2010, L/JN BM9748, Hof Amsterdam 10 november 2011, L/JN BU4617, Rb. Noord-Nederland 7 juni 2013, L/JN CA2308.

39. Rb. Den Bosch 5 september 2007, L/JN BB2861 en Hof Den Bosch 5 maart 2008, L/JN BC5734.

40. Rb. Alkmaar 9 november 2011, L/JN BO9249. Vergelijk ook Hof Den Bosch 26 april 2007, L/JN BA4111 waarin wel sprake was van voorbedachte raad op grond van tijdsverloop tijdens de daad, bij een autistische verdachte die uit het niets en onverklaarbaar zijn buurman doodsteekt.

41. Een zelfde vergelijking kan ook worden uitgevoerd met zaken waarin sprake was van autisme, zie Hof Den Bosch 26 april 2007, L/JN BA4111 en het in paragraaf 2.1 besproken.

Het omvat het verwijt van de archetypische Derrick-moord, het verwijt van een bepaalde periode voor beraad, en het verwijt van zich niet hebben beraden. De Hoge Raad heeft vrij recent de eisen aan (de motivering voor) het bewijs van voorbedachte raad aangescherpt. Wij gaan ervan uit dat de feitenrechter onder dit nieuwe regime moet toetsen of de verdachte zich daadwerkelijk heeft beraden. De rechtspraak waarin de psychische stoornis een mogelijke invloed heeft op het bewijs van voorbedachte raad, laat zien dat de rechter dit in die gevallen ook al deed vóór het nieuwe standaardarrest. De overwegingen van de rechter zijn in de uitspraken (ook in die van na het nieuwe standaardarrest) echter niet altijd goed te volgen. Het is immers ook lastig daadwerkelijk beraad te toetsen op basis van een criterium van de Hoge Raad waarin dat niet relevant is. Het blijkt voor feitenrechters ook lastig om daadwerkelijk beraad te toetsen op basis van een nieuw criterium waarin niet duidelijk wordt of het nu ineens wel relevant is, nu de Hoge Raad dat niet expliciet heeft gezegd. Zowel in de gevallen van vóór als na het nieuwe standaardarrest leidt de toets ook tot verschillende uitkomsten in vergelijkbare gevallen. Duidelijk is in ieder geval wel dat stoornissen die een plotselinge en gewelddadige woede-uitbarsting veroorzaken in de weg kunnen staan aan voorbedachte raad. Andere aanwijzingen zoals tijdsverloop of indicaties van een vooropgezet plan kunnen echter ook gewicht in de schaal leggen. Vooral in de gevallen waarin geen sprake is van de archetypische Derrick-moord en tijd de belangrijkste indicatie voor voorbedachte raad is, hecht de ene rechter meer waarde aan de tijd en de ander rechter juist meer aan de stoornis. De vraag welke betekenis de stoornis kan hebben voor het al dan niet aannemen van voorbedachte raad is daarom op basis van dit rechtspraakonderzoek moeilijk te beantwoorden. Onder welke omstandigheden de psychische stoornis aan het aannemen van voorbedachte raad in de weg kan staan, hangt af van wat een rechter verstaat onder voorbedachte raad.

Wij menen dat het nieuwe standaardarrest aangegrepen kan worden als een kans om in de feitenrechtspraak meer dan nu het geval is, ordening aan te brengen. Daarvoor is ten eerste van belang dat de feitenrechter, uitgaande van dat hij op basis van het nieuwe standaardarrest het daadwerkelijk beraad van de verdachte moet toetsen (zij het met niet al te strenge eisen aan het bewijs daarvan), ruimte kan geven aan de psychische stoornis als contra-indicatie voor voorbedachte raad. Dat is vooral relevant in die gevallen waarin tijd een belangrijke indicatie is voor voorbedachte raad, en er verder geen aanwijzingen zijn voor een vooropgezet plan of bijzondere bedoelingen. De rechter kan, en dat is ten tweede, als uitgangspunt nemen dat waar een zekere tijd en gelegenheid bij 'normale' mensen kan wijzen op voorbedachte raad, dat bij gestoorde mensen minder aannemelijk zou kunnen zijn. De volgende stap is dan te kijken naar de aard van de stoornis in het concrete geval en de wijze waarop die het gedrag beïnvloedt. Niet elke stoornis zal van wezenlijke invloed kunnen zijn op de mogelijkheid tot beraad. De verdachte die onder invloed van stemmen onverwacht iemand doodt, zal minder in staat zijn tot beraad dan de autist die moeite heeft met zijn agressieregulatie. Wellicht, als de rechter dit stappenplan volgt, is dat het begin van het aanbrengen van meer structuur in de rechtspraak inzake psychische stoornis en voorbedachte raad.